

מלחמת העתונות של "בן-אדם" ו"בן חוה"

רות בקי

מי היה אותו "מורה צעיר" שחתם בכינוי "בן אדם"? מנתונים ביוגרפיים המופיעים אצל סמילנסקי, עולה, כי מדובר בשמחה וילקומיץ.

וילקומיץ הגיע ארצה ב־1897, ותחנתו הראשונה היתה רחובות. הוא הזדעזע מרמת הלימודים, מהצרפתית השלטת, ומצורתו החיצונית של בית הספר, שדמה לרפת ולא למוסד חינוכי. ציפיותיו למושבת חקלאים עבריים אף הן נגוזו כשראה, שכל החקלאות מצטמצמת בכרמים. במהרה

בספרו האוטוביוגרפי "בין כרמי יהודה"¹ מספר משה סמילנסקי, שבשנת 1898 כתב ב"הצפירה"², בשם הברוי "בן חוה", וידידו, מורה צעיר שבא או למושבה רחובות, כתב ב"המליץ"³ בשם הברוי "בן אדם". מטרתם היתה לגלות ליהודי הגולה את שחיתות פקידי הברון ולהביא בפניהם פרטים מחיי היישוב, שהפקידות ניסתה להעלים. אין הוא מגלה את שם המורה, אלא רק מתאר את בואו לרחובות ואת אכזבתו ממצב בית הספר ומשלטון הפקידות במושבות.

כמזכיר, לא שיתף אתם פעולה. כעס העסקנים היה רב במיוחד כלפי "הצפירה", כי שם נחשפו גם סודות מהחדר, מאחר שהכותב ידע כל מה שקורה ולא חסך שבט לשונו.

מכתבי סמילנסקי התפרסמו בעתון הווארשאי החל ב-6 במאי 1898 ועד 20 באוקטובר. בסך הכל הופיעו עשרים מכתבים, שבהם סקר את מצב הכרמים, החינוך, הבחירות לוועד, קניית הקרקעות, בריאות, סדרי היקב, הלוואות ותמיכות. מכתביו של וילקומיץ התפרסמו מ-20 בנובמבר 1897 (כלומר, הוא התחיל לפרסם כחצי שנה לפני סמילנסקי), עד 13 באוקטובר 1898. דרך הכתיבה שלהם היתה שונה — "בן חוה" היה איש מעשה החושב כיצד להפעיל את קוראיו, בעוד ש"בן אדם" היה אידיאליסט ואיש חינוך שפנה לרגש שבלב הקוראים ושילב בדברי הביקורת שלו תיאורים מפעימים של ארץ ישראל. בכל הכתבות בולט השוני בסגנון ובצורת הגשת הדברים.

יותר מארץ זבת חלב ודבש

במכתב הראשון מארץ ישראל (ר' כסלו תרנ"ח, 10 בנובמבר 1897) מספר וילקומיץ על שיפור היחסים בין תושבי ירושלים לבין איכרי המושבות ועל כך, שבמרוצת הזמן למדו החרדים לכבד את האיכרים ואף הקימו "חברת ישוב אה"ק", כדי לקרב את בני העיר לעבודת האדמה. עוד מספר "בן אדם", שהאיכרים אינם קופצים ידם ותורמים לניצרכים בירושלים. בהמשך הוא משבח את אלה מהכורמים, שבשל הבציר הטוב הצליחו להחזיר חובותיהם ולהשתחרר מהתלות בפקידות. לעומתם הוא מטיח ביקורת בפקידים, שעצלנותם גורמת לתלות רוב האיכרים: "כל השנה נשאו האיכרים וכל אלה אשר מהם לחמם נמצא נפשם אל הבציר, ועתה הנה עברו כמעט שלושה חדשים אחר הבציר ואין ביד אחד מהם פרוטה לפורטה, להביא טרף לביתו ולמקנהו, ולהשיב נשיו למלוה אשר אין רחמים לפניו ברין והוא חושב ומונה את הרבית לימים. מהי סיבת איחור הפרעון בעד הענבים? אין איש יודע, אך נעלה מעל כל ספק הוא, כי לא מאת הנדיב היתה זאת." בסוף המכתב הוא מתאר התנפלות שודדים ערבים על עגלה שנסעו בה יהודים, אך מסיים בנימה אופטימית, שמעשי חמס אינם שכיחים בארץ הקודש.

המכתב הבא התפרסם כארבעה חודשים לאחר מכן, ב-6 במרס 1898 (כ"ד אדר תרנ"ח) ותיאר את החורף בארץ. הוא מביא את שיחות האיכרים, הכלואים בבתיהם מאין יכולת לעבוד: "לא לחינם נקראים הימים האלה ימי סגריר — כי סגור ייסגר אז כל איש בבית, וסגור יסגור את מקנהו, סוסו, פרתו וחמורו באורוה וברפת." בתקופת החורף, שבה יש פנאי רב לשיחה, הם גם מסתכלים אחורה בנוסטלגיה על הימים הראשונים, שבהם היו ראשוני המושבות חדורי תחושת שליחות אשר הקלה על כל הקשיים. בתיאור ימי העבר בולטת ההגזמה, שמקורה בדמיון האוהב: "מה נאוה בעת ההיא המחזה מדי ערב בשוב משלוש עד ארבע מאות פועלים מהשדה, אתיהם על שכמם ושירי ציון בפיהם, כם נער זקן, משכיל ובור, חרד וחופשי."

המכתב הבא התפרסם סמוך לערב פסח (באפריל 1898). כלומר, לאחר כשלושה שבועות. בו התלונן וילקומיץ על הזמן הרב העובר בין הכתיבה להדפסה, ההופך את הנושא לבלתי אקטואלי. "עוד לא יצא

נקשרה ידידות בינו לבין משה סמילנסקי (אז איכר צעיר, מזכיר ועד המושבה ומורה בהתנדבות), ולאחר זמן קצר החליטו השניים לכתוב במקביל בשני עתונים עבריים רבי השפעה במזרח אירופה. וילקומיץ כתב ב"המליץ", כי חובבי ציון ברוסיה התייחסו לעתון זה בחיוב, וסמילנסקי כתב ב"הצפירה", כדי שדברי הביקורת יגיעו לקהל רחב ככל האפשר. הם החליטו לכתוב בשמות בדויים, כדי שהפקידות לא תגלה מאין נשלח החומר ולא תתנקם במושבתם. יש להזכיר, שבאותם ימים רוב סופרי העתונים לא ציינו את שמם כי אם חתמו בכינויים: "יהודי", "הצופה מא"י", "אחד מחו"צ", "הכותב ברמע", "אספקלריה", "נקודה" ועוד. גם המאמרים נשאו ברובם כותרת של "מכתבים": "מכתבים מווארשה", "מכתבים מירושלים" ואפילו "מכתבים מהמור".

הכתבות גרמו סערה גדולה ביישוב. כל עסקני הפקידות חיכו בפחד מתי יבוא תורם ועשו מאמצים לגלות, מעטם של מי יצאו הכתבות. בשל העברית היפה והנמלצת של "בן אדם" חשדו שמדובר במורה החדש וילקומיץ, אך לא היו להם הוכחות כי ועד המושבה, שבו כיהן "בן חוה"

קבוצת איכרים בדחובות, סמוך לסוף המאה ה-19, התקופה בה נשלחו ה"מכתבים" של בן אדם ובן חוה

משה סמילנסקי

שמחה וילקומיץ

בפני קהל קוראי "הצפירה" ברוסיה את תולדות ראשון לציון. הוא עושה זאת בעקבות בחירת ועד חדש, שבו קיבלו צעירי המושבה הרבה קולות והחלו להתקומם בריש גלי נגד הפקיד העריץ ב. (בלוך, ר.ב.). סמילנסקי מספר, שהצעירים הקימו מועדון ("בית-מקרא") מבלי לבקש רשיון מאת הפקידות (דבר שהיה מהפכני כשלעצמו), והחלו להתווכח שם בענייני היום ולבקר את הנעשה במושבה. לאחר מכן הקימו בית מטבחים עצמאי, הרויחו כסף לטובת צרכי ציבור, בחרו ועד, ו"לא היו ימים טובים לראשון לציון מהימים ההם". אולם, כמו שקורה לא פעם, החלו מריבות בתוך הוועד. התקיפים שכחו שהם שליחי ציבור וקוממו עליהם את האיכרים. בגיליון הבא ביום שלמחרת, 4 ביוני ("יד בסיון תרנ"ח), הוא מספר בצנינות, שאליהו שייך (נציג הברון שבא לבקר בארץ) אישר לבנות גן ילדים אך לא נתן תמיכה לבניית בתים. כמו כן הוא משתף את הקוראים בהוקעת נציג הברון: "יש אשר נראה חזון נפלא במעשה הפקידות. כך אנו רואים למשל פורנות נוראה מצד אחד וקמצנות העוברת כל גבול מהצד השני. להאכרים החדשים בראשון לציון אין בתים ואין רפתים. היש לך מושג קורא יקר מהו אכר בלי בית וכלי רפת? אכר הנאלץ בכל שנה לבקש לו דירה חדשה? אכר שאין לו מקום להכניס את בהמתו ואת סוסו?"

גם במכתב אחר מארץ הקודש (21 ביוני 1898, א' בתמוז תרנ"ח), ממשיך "בן חוה" לתאר את התוצאות השליליות של התמיכה. הוא מספר ליהודי הגולה, שבוני ראשון לציון באו מלאי רוח עבודה, אך לא בדקו לפני בואם את תנאי הארץ ולא הכירו את שפתה ואת מנהגי עבודת האדמה. לכן נותרו בחוסר כל וקראו לעזרת הברון. הנדיב הציל אותם לאחר שלא יכלו להחזיק מעמד, אולם הם לא בדקו את תנאי העזרה הזו, ולא הרגישו שהם מאבדים את עצמאותם. סמילנסקי מתריע, שבמקום לחיות מיגיע כפיהם החלו האיכרים לקבל תמיכה חודשית, ואז ירדו כושר הסבל שלהם והתמדתם. הצעד הבא היה להיכנע לתוכנית הפקידים, שהמושבה תהיה מושבת כרמים בלבד. הוא אינו חוסך שום ביקורת מהפקידים, המתנהגים כאילו המושבות נבנו עבורם. חריפה במיוחד הרשימה בגיליון ה-4 ביולי 1898 ("יד בתמוז תרנ"ח), שחצייה מתאר

מכתבי מאה"ק (המכתב שתיאר את החורף הגשום), והנה שהרו פני השמים ויבואו ימים ולילות בהירים ונחמדים, יפים ונעימים. "הוא מביא תיאורי טבע מעודנים של פריחת השקד כאלפי ניצניו הלבנים ושל עצי ההדר המתנוצצים בזהבם. לאחר מכן הוא מספר על עונת הנטיעות ומבליע ביקורת על הפקידות ההפכפכת, אשר פעם אוסרת ופעם מתירה. הוא מבקר גם את האיכרים, המעסיקים עובדים ערבים בזול ונוגשים בהם, בעוד הם עצמם עוסקים רק בעבודות הקלות כמו גיזום והרכבה. מאידך הוא מדווח, שהרבה בעלי מלאכה, ביניהם חייטים, נפחים וכן סוחרים, מעוניינים לעבור לעבודת אדמה, ומי שאין ידו משגת לקנות חלקת קרקע — הופך לפועל שכיר בתקווה לחסוך ולקנות קרקע לאחר כמה שנות שכירות.

באחת מרשימותיו של וילקומיץ, מתואר טיול שערך בתקופה הראשונה לשהותו בארץ. הוא מתאר בצבעים אידיליים אפילו את חום הקיץ ומפליג בשבחה של הארץ שהיא הרבה יותר מאשר ארץ זבת חלב ודבש, ובכל עונה יש בה שפע אחר: "הנה זה אך כלו מן השוק תפוחי הזהב, וכבר תפסו להם שם מקום החות, המשמש, האפרסק, השזיפים ועוד מעט ועזבו גם הם את מקומם לשקדים, לענבים, לאבטיחים, למלונים ולצבר... וכאשר יתמו גם אלה יבואו תחתם התאנים, הזיתים, הרימונים וכאלה הרבה מאד." (גליון ה-7 ביולי 1898, "יד בתמוז תרנ"ח). אפילו דברי ביקורת מביא "בן אדם", בלשון חינוכית, לא מקוממת. לאחר תיאור הכרמים בסגנון חובב-ציון, הוא מביא בלשון רכה אשר תשבר גרם את העובדה המצערת, שהשמירה שם מתבצעת בידי ערבים. כאותו מאמר הוא משבח את איכרי קסטינה (באר טוביה), העובדים אדמתם ללא עזרת פועלים ערבים. במאמר אחר הוא כותב נגד עבודה ערבית בכרמים, וגם זאת בסגנון תיאורי ולא בלשון תוכחה.

"גן על גן ירכוב"

אצל סמילנסקי בולט ביותר נושא התלות בפקידות. הדבר בולט כבר מהכתבה הראשונה (6 במאי 1898, "יד באייר תרנ"ח), הפותחת בהספד על הגזבר הנפטר, אשר עבודתו במושבה הענייה רחובות היתה חשובה מאוד. "אל תהיה עבורת גזבר במושבה ענייה בא"י קלה בעיניך, קורא יקר! וכפרט לא במושבה ענייה כרחובות, אשר הוצאותיה מרובות והכנסותיה מועטות." מכאן הוא עובר לספר על ההלוואה שקיבלו איכרי רחובות מחברת יק"א ומביע תקוותו, שאף כי ההלוואה קטנה מדי (וזאת הוא כותב במפורש), יעזור להם הכסף לשכלל ולבסס את משקיהם, אותם נאלצו להזניח מחוסר אמצעים. הוא מספר, שבשנים הראשונות ניגשו האיכרים לטפח את כרמיהם ונחלותיהם כמרץ רב, אך נאלצו להיפך שכירי יום במושבות הסמוכות כדי לקיים את עצמם ואת בני משפחותיהם. אחר כך הוא מביע את תקוותו, שההלוואה לא תגרם לשחיתות ולאובדן העצמאות.

נושא התלות בברון רוטשילד, שהיא הרעה החולה ביותר, שב ועולה ברשימות אחרות. "בן חוה" מציין, שאנשי יק"א הפקידו את הכספים בידי ראש הוועד ומרעיף עליו מחמאות ("החביב והאהוב ויודע נפשות אחיו"). זאת, יען כי היה מזכירו ואולי שיער, שידקק לגיבוי במידה שיתגלה מי הוא הכותב. ב-3 ביוני 1898 ("ג בסיון תרנ"ח), הוא מתאר

בלכת הגמלים טעונים ענבים. אורחות אורחות ילכו הענקים האלה וששה ששה סלים על גב כל אחד מהם... אכן, זוהי רכבת מזרחית. אין כל שריקת קיטור ורתיחת מים, אין רעש גלגלים ומשק אופנים, אין מהירות וחזיון, רק קול צלצול הפעמונים אשר בצווארי הגמלים."

בראשית ספטמבר 1898, בשלהי עונת הבציר, החליטו שני הידידים להתקיף את מה שקורה ביקב של ראשון לציון. גם הפעם עשו זאת בדרכים שונות. "בן חוה" יצא בביקורת על כך, שאיכרי רחובות חייבים להביא את ענביהם עד ראשון לציון (וְרָמָז רמז מאוד שקוף לקוראיו, שנחוץ היה להקים יקב ברחובות אך הדבר לא מתבצע מחוסר אמצעים), ו"בן אדם" תיאר לקוראים הדתיים ברוסיה בלעג מעודן, כיצד משגיחים בארץ ישראל על כשרות היין.

בשתי רשימות שבאו זו אחר זו, האחת בערב ראש השנה (16 בספטמבר 1898), והשנייה מיד לאחר החג (20 בספטמבר, ד' בתשרי תרנ"ט), כתב "בן אדם" על הייננים העושים במלאכה. הוא תיאר את המשגיח, הבודק פאת זקנם של כל העובדים ומקפיד שהמתגלחים לא ייכנסו. אין הוא מבקר את ההלכה עצמה כי אם את מבצעה, המגרש מחצר היקב את כל הגברים: "והמשגיח הזה, כיוון שניתנה לו רשות להשגיח על משחיתי זקנם, אינו מבחין בין הדברים אשר הם חובת משרתו ובין דברים שאינם נוגעים אליו כלל, בין הפועלים העובדים במרתף ובין אנשים מן החוץ, והוא חפץ לתקן את כל העולם. תחזקנה ידיו."

"בן חוה", סמילנסקי — באותו עניין — מאשים קשות הן את השיטה והן את עושיה ברשימה מה-22 באוגוסט 1898. איכרי ראשון לציון נאלצים להשתתף עם תוצרתם בשעות הלילה עד היקב המקומי, ומגיעים אליו כשחלק מהיבול הושחת. אנשי היקב חייבים להעמיד מבקרי איכות למען יפרידו את הענבים הטובים מהקלוקלים ויכינו מהגרוצים קוניאק ואלכוהול, אך לא כך הם נוהגים, והתוצאה היא יין גרוע. סמילנסקי דורש ללמוד מתעשיות יין בארצות אחרות ומאשים את הממונה על היקב בחוסר ידע ומקצועיות. הוא מונה את תרצותו ומסירותו, אך הללו אין די בהן בארץ חדשה חסרת מסורת בתעשיית יין. מקצועיות, שהיא תוצאה של ידע מצטבר, חשובה לאין ערוך ממסירות. ברשימה אחרת בנושא היין הוא טוען כנגד קוראי "הצפירה", באשר הם שם, על שאינם קונים מתוצרת היקבים בארץ ישראל. "את יין אונגאריא וצרפת שוחים אחינו מבלי אשר ידקדקו הרבה בהכשרים, ובבוא לידם יין האיכרים העברים יחלו תיכף לברוק את ההכשר וימצאו תואנה לבקש להם הכשר של רב אחר... ואחרי כל אלה היין אינו נמכר ופקידי הנדיב יודעים זאת, הם רואים כי גורל האכר הוא בידם, לכן פוסעים הם על ראשו" (1 בספטמבר 1898, י"ד באלול תרנ"ח).

התקפות על חנקין

סמילנסקי העביר ביקורת גם בנושאי ציבור שונים. התקפתו על יהושע חנקין מזכירה מלחמת עתונים פוליטית של ימינו אלה. בראשית 1891, בהיותו בן שש עשרה וחצי, עלה משה סמילנסקי לארץ ישראל. זמן מה אחר כך עלו גם אביו וכמה מבני משפחתו. אביו רכש בהשפעתו אלף דונם מאדמות חדרה, שניקנו בידי יהושע חנקין סמוך לאותו זמן מידי אפנדי ערבי. חלק ניכר מאדמות חדרה (כ-4400

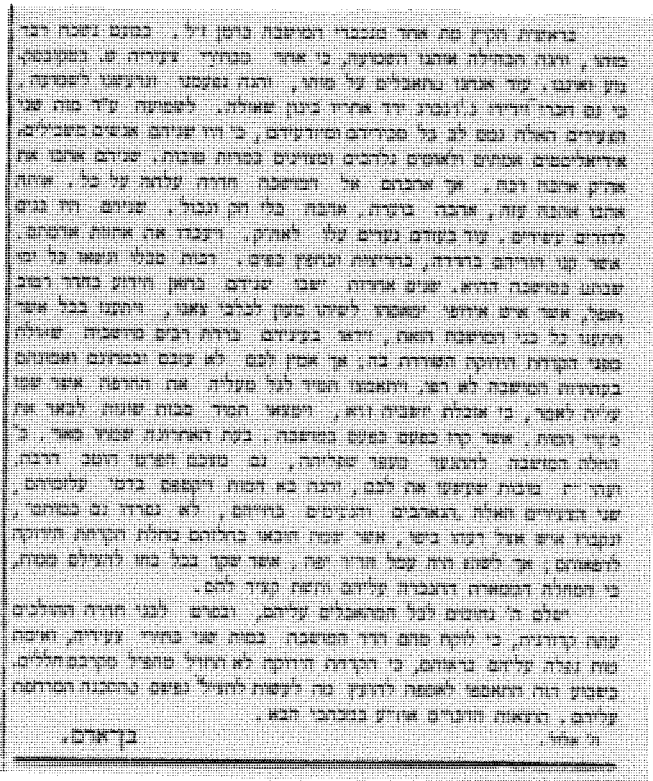
כל העיוותים שגרם משטר הפקידות לאיכרים וחצייה משבח את אלה שהצליחו להפוך לעצמאים.

מאמר אחר תוקף בחריפות את הגננים הרבים שהובאו מצרפת, והתגלו כחסרי הבנה בתנאי הארץ וגפניה, עד שלא היו מסוגלים לטפל במחלות ובמזיקים. "שאלת הגננים תהיה אולי זרה בעיני רבים מאחינו בחו"ל כי יודעים הם שבא"י יש גננים לרוב, כי בא"י גנן על גנן ירכוב, וגנן אחריהם ירדוף", אך כל החושבים כך אינם אלא טועים. אמנם יש גננים לרוב במושבות הנדיב, אך "הגננים האלה יושבים שקטים ושלווים בבתיהם ועושים מה שעושים, אך אינם עוסקים במקצוע שלהם, אינם עושים כל נסיונות, אינם חוקרים ודורשים לדעת את מצב הכרמים, אינם מתקרבים להאכרים ללמדם ולנחותם בעצתם." (21 באוגוסט 1898 — ג' באלול תרנ"ח) החמור ביותר, שהגננים הללו לא מסוגלים להתמודד עם מחלות הגפנים ההולכות ומתרבות מדי שנה. בגיליון אחר מבקר "בן חוה" את מכירת כל כמוריות הענבים באמצעות פקדי הברון, דבר המונע כל תחרות, מעקר כל מוטיבציה, ומגביר את תלות האיכרים. ברשימה מ'4 ביולי 1898 (י"ד בתמוז תרנ"ח), בתקופת שיא עונת הבציר, הוא כותב, שיאוש חריף ממלא את ליבות האיכרים על כי נאלצו למכור את כל ענביהם בשיטה ובמחיר שכתפה עליהם הפקידות, וכורם שמכר עשרה קנטר (כשלושה טון) ענבים, קיבל תמיכה חודשית זהה לזו של כורם שמכר קנטר אחד; לא שכר בעד עבודתם קיבלו האיכרים כי אם תמיכה, שלא היה כל קשר בינה לבין מאמציהם וחריצותם.

היין אינו נמכר

תיאורי עונת הבציר של "בן אדם" שונים לגמרי באופנם ובסגנונם. כאן הביקורת מובלעת בין השורות, ובלטת ההתבשמות מיופיה של הארץ, נופיה ועונותיה השונות. הוא כותב לקהל החי ברוסיה, ומטרתו לחבב על הקהל הזה את נופי הארץ הים תיכוניים, שטופי השמש והאור. בכל הרשימות הוא מתאר, באידיאליזציה גדולה, את מראות ארץ אהבתו, וסגנונו מזכיר את זה של מאפו, אף שדבריו של וילקומייץ נכתבו מתוך מראה עיניים ולא רק מתוך הלך נפש. בכותבו על הכרמים הוא מתאר את הנשים הערביות, הצועדות השכם בבוקר כשהשמש אך עולה מעל הרי אפרים ועובדות בהמולה רבה עד הערב. "מוזר אך גם יפה הוא המחזה

"ממושבות אחינו בא"י" כווננו ליהדות רוסיה הרחבה, פוטנציאל המועמדים לעלייה ארצה, ואל מרכז 'חיבת ציון', שבדיוק אז בחר הנהגה חדשה. אל ההנהגה הזו שלח את חיציו מקשת "הצפירה", העתון שקראו יום יום. הוא האשים את חובבי ציון שעזרו בקניית חדרה, על כי אינם מודעים לתנאים הקטלניים שבמקום, ואינם עוזרים לאיכרים לא בחומר ולא ברוח. "היה עליהם להרעיש עולם ומלואו, היה עליהם להחריד את כל העולם העברי מקצהו עד קצהו... הם יכלו ככל האפשר להקל את לחץ האנשים האלה בחומר, לחזקם ולאמצם... אך הם לא עשו מאומה."

דונם) היו שטחי בצה והפילו חללים רבים מבין המתיישבים הראשונים. חנקין התחייב לנקוט את המים העומדים ולהשיג רישיונות בנייה תוך שנה, אך לא עמד בכך. משה סמילנסקי וחלק מבני משפחתו (אביו חזר לאוקראינה), סבלו קשה. ב-1892 חזרו ההורים מרוסיה ודרשו מבניהם לעזוב את הארץ ולחזור אתם. משה סירב, אך את החשבון עם יהושע חנקין עשה לאחר כמה שנים מעל דפי "הצפירה" בעילום שם. הוא קרא לו סרסור מתעתע והאשים את חברת יק"א, שבחרה באיש כזה לרכוש עבורה קרקעות: "אמנם שונה האיש הזה מכל אחיו הסרסורים בפניו החיצונים, בדיבורו ובהליכותיו, ובוזה קנה ויקנה לב רבים, אך בתכונת נפשו איננו עולה גם הוא על חבריו וגם הוא יבקש רק את פרוטתו, ורק לבצעו יישא נפשו. מאיש כזה אין לקוות הרכה... הוא המיט על חדרה צרות ותלאות רבות כי קנה את האדמה הזאת על יסוד רעוע ולא השיג רשיון לבנות בתים. ימים רבים הוליך שולל בעורמתו ובהבטחותיו הכוזבות את בני חדרה ובעוונתו אבדו רבבות פרנקים וסוף סוף הביא בקנייתו ובמעשיו - מעשי תעתועים - את הוועד הפועל הראשון לידי פשיטת רגל." (19 באוגוסט 1898, א' באלול תרנ"ח).

בגיליון אחר (10 באוקטובר 1898, כ"ד בתשרי תרנ"ט) הוא ממשיך להתקיפו: "לפני שבע שנים עמד אחד הסרסורים ביפו להתעשר וגם לרכוש לו שם ולעמוד בשורת הגדולים. ויגמור בלבו להיות למיטד מושכות. בעת ההיא היו קוראים לאיש הקונה אדמה ומוכרה על מנת לקבל פרס בשם 'מיטד' - וילך האיש הזה ויסובב בארץ לארכה ולרחבה, וימצא כבדת ארץ מלאה טיט ורפש, ובסביבות המקום הזה אין כפר, אין מושב אנשים, כי הערביים פחדו לגשת למקום הזה מפאת הקדחת הנוראה, השוררת שמה מן הביצות." בהמשך הרשימה מתואר סבלם של מתיישבי חדרה הראשונים, סבל שנגרם מהקנייה הבלתי אחראית של אדמות חדרה בידי יהושע חנקין.

גם כתבות אחרות עוסקות במצב הקשה של תושבי חדרה. בעוד שוילקומיץ מתייחס לכך רק במלים ספורות, מביא על כך סמילנסקי שלוש כתבות, בהן הוא מתאר בפרוטרוט את בעיותיהם של מתיישבי חדרה ואת יחסה הגרוע של הנהגת חיבת ציון אליהם.

בנושא זה עשה סמילנסקי שימוש מודרני בעתון "הצפירה" הווראשאי, כשהוא כותב שם, בעילום שם, דברים הפוכים מאלה שפרסם מאוחר יותר בארץ. בספרו "משפחת האדמה" הוא מתאר, בהערכה גדולה ואפילו בהערצה, את פועלו של חנקין בגאולת הקרקעות. הוא מביא את סיפורי הסבל שעבר הן מידי הערבים, הן מידי האפנדים והתורכים והן מידי הספרדים למיניהם, ומסכם: "האנשים מסוג זה [הספרדים] לא יכלו להשיג ולא יכלו להבין כי לא לשם בצע ביצע חנקין את מפעלו, ואם אמנם יצא ברכוש גדול, הרי היה זה רכוש מבחינה מוסרית ולאומית בלבד..." בהמשך הוא מתאר את קניית חדרה, את התגברותו של חנקין על הערבים ואת מאבקו העיקש להשגת רישיונות בנייה וקובע: "מפעלו של חנקין בגאולת חדרה היה חדרור לא רק רוח ציבורי, כי אם גם גבורה ממש."

דומה שללא דובר, ללא משרד יחסי ציבור, ללא לובי, וללא הדלפות, הצליח סמילנסקי כ"בן חוה" לבצע, את שפוליטיקאים מנוסים עושים בעזרת מנגנון ועתונאים, אחריהם הם מחזרים. אין לשכות, שהכתבות

"אבתם אל המושבה עלתה על כל" - סיפור עצוב מחדרה

התקפה מאורגנת?

בנושאים אחרים ביקורתו של 'בן חוה' היא בעיקרה עקרונית ולא אישית. בתארו את הקורה בארץ הוא מתקיף את רוב העוסקים בעבודה ציבורית: רופאים (חוסר עצום, רק רופא אחד לכל מושבות הברון), חובשים (חסרי הכשרה), פקידים (בורים, שאינם יודעים להלך עם התורכים) ועוד. לדעתו כולם חובבנים, ומזיקים יותר מאשר מועילים. הוא מתאר משפחות שלמות, המגיעות בכיסופים רבים לנמל יפו ומגורשות משם, כי לא ממתין להן אדם מהימן ותקיף היודע להתמודד עם חוקי התורכים: "יש כמה ספרדים היודעים את חוקת הארץ, אך אנו אין לנו להישען עליהם. כל עסקינו ועניינינו רחוקים מאוד מהם, הם מביטים עלינו מלמעלה למטה, וילעגו לכל עבודתנו. אין לחדד כי גם שנאה יש בלבם

תלמידיהם על כי נגממו בשפה שבעצמם לא שלטו בה, הוא מביע שמחתו על שמגיעים מורים טובים חדשים ומקווה, שבתי הספר יהיו "בתי ספר עברים באמת." (18 באוקטובר 1898, ב' חשוון תרנ"ט).

לנושא זה מקדיש "בן אדם" מאמר שלם, המתאר את ספר הלימוד של ישראל בלקינד "כתיבת הארץ למתחילים". ישראל בלקינד, ראשון הביל"ויים, היה אז מורה בבית הספר ביפו, שאותו יסד ב-1889. מוסד זה היה בית הספר הראשון שלימדו בו את כל המקצועות בעברית, והוא חיבר עבורו ספרי לימוד. וילקומיץ קושר הרבה כתרים לבלקינד, שאינו רק נאה דורש כי אם גם נאה מקיים, וכותב ספרי חשבון והיסטוריה בשפת עבר. מכאן הוא עובר לסקור ספרים אחרים שנכתבו בעברית, בידי מורים שאכפת להם. בין היתר הוא מזכיר את הספר לדברי הימים, "מאת המורים וילקומיץ וטלר מרחובות..." עיקרו של המאמר דן בספרו של יצחק

לאחיהם האשכנזים. "וכאן פן נוסף לידיעת קוראי "הצפירה": המצב העדתי ונחיתות האשכנזים בתקופת העלייה הראשונה. בגיליון אחר קובל "בן חוה" על חוסר בתי חולים, דבר המגביר את התמותה. בכל ניכרת מחשבתו לתת לקוראים (שמביניהם אולי יהיו תורמים פוטנציאליים) רעיונות, היכן רצוי להשקיע או לתמוך: לאחר שהוא מדווח על מקרי מוות והידיבקות במחלות קטלניות בשל הצפיפות וחוסר הניגוינה הוא מסכם, ש"חזיונות כאלה במושבות הנדיב מעוררים תמהון לב מדוע אין בונים בתיים אשר שמה יוכאו החולים למען הבדלים (איזעליערען) ממשפחותיהם." (17 באוקטובר 1898, א' בחשוון תרנ"ט).

הוא גם מזכיר, אף כי פחות מהמורה וילקומיץ, את נושא לימוד העברית ואת בואם של מורים חדשים, הרואים להם למטרה ללמד הכל בעברית. בסוקרו את המורים הראשונים, שהיו ללעג ולקלס בפי

התלמידים והמורים של בית הספר ברחובות מקבילים את פני הברון רוטשילד (1899). וילקומיץ' – הצעיר המזוקן, חובש המגבעת במרכז

הנהלת הפקידות מכתב חריף לעורך "הצפירה" ואיימה, שתתבע אותו על הוצאת דיבה אם לא יגלה שם הכותב. נחום סוקולוב לא נבהל ולא גילה. אז עלה החשד, שהמורה החדש מרחובות הוא שכתב ב"הצפירה", וראש ועד המושבה קיבל מכתב בו נדרש להעניש את הכותב, שאך החל לגור במושבה וכבר החל לשפוט אותה. על המכתב חתם היינץ הראשי ביקב ראשון לציון, האיש שגם "בן אדם" וגם "בן חוה" ביקרוהו קשות. וכך תבע היינץ: "להעניש את הסופר הזה שאינו מתיירא להרע לעתידות המושבה... לענוש את החייב, לכל ישרארי במושבה, כי יותר טוב ששונאי המושבה יתרחקו ממנה."

כורמי רחובות חששו מפני הנזק של הכתבות ותבעו מוועד המושבה לקרוא את וילקומיץ' לסדר. הוא התייצב בפני הוועד והכחיש מכל וכל כי כתב מכתב כלשהו ל"הצפירה"⁵ גם הפקידים במשרד חובבי ציון ביפו היו מודאגים, ועל מנת לקדם רעות בעתיד סכבו במושבות והחתימו עצמות נגד הכתבות ב"הצפירה" וב"המליץ".

אגב, במקביל לפרסומים בשני העתונים הנ"ל, הופיע "מכתבים" בנוסח דומה גם בעתון היהודי-רוסי "יוסחוד" (השולחת: אחותו של סמילנסקי מראשון לציון) ובעתון יידישאי בפטרבורג (השולח: צבי קליינר).

★

תשעים שנה חלפו מאז. צורת החיים בארץ השתנתה לבלי הכר. כל התיאורים של הווי החיים והחקלאות, המידות והמשקלות, הבתים והחינוך, נראים מרוחקים ושייכים כמעט למיתוס הלאומי — אך במימוש "זכות הציבור לדעת", ובשימוש בעתונות ככלי לביקורת וליצירת דעת קהל לא השתנה הרבה. אז והיום משמשת העתונות בימה עיקרית לביקורת ולהתקפה על הממסדים למיניהם.

☆☆☆

1. מ. סמילנסקי, בין כרמי יהודה, תל-אביב תש"ח, עמ' 174-177.
2. "הצפירה" — עתון עברי שהופיע בווארשה בהפסקות (1862-1931) מ-1886 יומן. עורכו במשך שנים רבות — נחום סוקולוב.
3. "המליץ" — עתון עברי שהופיע באודסה (1860-1871) ובפטרבורג (1871-1904). מ-1886 יומן.
4. מ. סמילנסקי, משפחת האדמה, תל-אביב תשי"א, עמ' 219, 223.
5. מ. סמילנסקי, רחובות — תר"ן-תש"י, רחובות 1950, עמ' 44.

אפשטיין, "עברית בעברית", ששיטתו טבעית ומהפכנית. לא עוד מלים מופשטות ותרגומן, כי אם הקניית השפה באמצעות חושי התלמיד ומציאותו. "כל שם, כל תואר, כל פועל ילמד התלמיד רק על ידי מראה עיניו, משמע אזניו, ריח אפו, טעם חכו, מושש אצבעותיו. בקיצור, המורה משתמש בכל חמשת חושי התלמיד להביא בקרבו דעת השפה מבלי תרגם אף מלה אחת לשפה אחרת." (8 ביולי 1898) כאן יש להזכיר את התפעלותו של סמילנסקי מפגישתו הראשונה עם המורה החדש וילקומיץ' בבואו למושבה. האחרון לא יכול היה להאמין ששפת הדיבור במושבה אינה עברית, ופחות מכך — שהעברית אינה שפת הלימוד בבית הספר. כדי להתגרות בו שאלו מארחיו, אם גם ארוסתו (שעדיין נמצאה בוילנה) יודעת עברית כמוהו. הוא ענה בגאווה, שהיא מורה לעברית. בעלותה ארצה כעבור כשנה נישאו, אך המורה הצעירה לא יכלה ללמד בבית הספר ברחובות, כי ציבור החרדים התנגד שאשה תשמש מורה. זו היתה אחת הסיבות שדירבנו את וילקומיץ' לשלוח את מכתביו ל"המליץ".

גיליון 222 של "הצפירה" (20 באוקטובר 1898, ד' בחשוון תרנ"ט) הוא כאמור האחרון בו התפרסמו מכתבים "ממושבות אחינו בארץ ישראל". סמילנסקי מסיים בנימה אופטימית בשל יכול הענבים הטוב בכציר האחרון, אף כי אינו חוסך שבטו (כמו בכתבה הראשונה) מפקידות הברון. לסיום הוא מזכיר שוב, כי בעונה זו באו ימי מנוחה לאיכרים, אותם הם מקדישים לאספות, בחירות וטילים. המאמר האחרון של וילקומיץ' תיאר את החופשה שלאחר הבציר, אולם הוא הדגיש את חופשת המורים והתלמידים ואת הצורך בעתון חינוכי.

"בן אדם" ו"בן חוה", סיימו את כתיבתם בסתיו 1898, בהבדל שבוע זה מזה. אין אנו יודעים מה גרם להפסקת הדיווחים הללו. ייתכן, שהמעקב אחר שניהם הביאם לחדול ממלאכת הדיווח, התוקפנית לפי רוח הימים ההם.

זאת, משום שכתבותיהם-רשימותיהם של השניים גרמו לרעש בארץ. העסקנים למיניהם ולדרגותיהם החלו לחשוש, שמא יש בהם התקפה מאורגנת מראש. הם חשדו בצעירי רחובות שידם בכך, אולם פקפקו אם הללו יודעים לכתוב בצורה כה עניינית ובהירה. היחיד שידע מי הכותבים היה הרופא בראשון לציון ד"ר מזיא, אולם הוא סכר פיו. מכיוון שמכתביו של "בן חוה" היו חריפים ובוטים יותר מאלו של "בן אדם", שלחה